

VERENIGING TOT HERSTEL VAN ZORG ROND DOOD EN RUSTPLAATS

DE TEREBINTH

SEPTEMBER 1998

VIRTUELE WANDELING

Sinds kort kan men een virtuele wandeling maken over de Oude Stadsbegraafplaats te Leeuwarden. Deze begraafplaats is in 1830 door landschapsarchitect L.P. Roodbaard aangelegd in de Engelse landschapstijl. Dank zij de Stichting Oude Stadsbegraafplaats Leeuwarden wordt de begraafplaats langzamerhand weer in oude luister hersteld.

De Oude Stadsbegraafplaats te Leeuwarden is de eerste begraafplaats in Nederland, die uitgebreid op het internet staat en niet alleen informatie aanbiedt in het Nederlands, maar ook in het Engels en zelfs in het Fries. De begraafplaats is te bezichtigen op http://www.uitvaart.org/Oude_Stadsbegraafplaats_Leeuwarden en <http://www.uitvaart.org/leeuwarden>.

Antoine Fonville

STICHTING DOODZONDE

Alweer een jaar geleden overleed mijn zontje Pelle. Met heel veel zorg en liefde hebben mijn man en ik de afscheidsmiddag en de begrafenis zelf vorm gegeven. Dit gaf ons een goed gevoel. Op Pelle's grafje wilden wij ook een speciaal monumentje en zo kwamen wij bij Galerie in Uitvaartbenodigdheden Ans Kroot terecht. Zij heeft ons zeer goed aangevoeld en één van haar kunstenaars, Jan Hein van Melis heeft voor ons een gedenkteken gerealiseerd waarvan wij alleen konden dromen. Natuurlijk gebeurde dit doordat wij een goed contact hadden met Ans en Jan Hein en wij samen over de invulling van het grafje praatten. Om daar zo betrokken bij te zijn en er zelf ook vorm aan te geven, dat deed ons goed. Ik denk dat dit een positief effect heeft gehad op ons rouwproces. Maar ook de bloemen, planten, knuffels, speelgoed en andere ornamentjes worden bij Pelle met veel zorg neergezet.

Hoe verbaasd was ik dan ook, toen

<http://www.uitvaart.org/eigenaam?>
en/of
<http://www.gedenkboek.nl/eigenaam?>

De pr van uw organisatie op het Internet hoeft niet duur te zijn

Voor maar f. 400,- per jaar (incl. e-mail adres) heeft uw stichting/vereniging of bedrijf bij ons al ruimte voor plaatsing van uw eigen webpagina's.

Hierdoor kunnen uw webpagina's op de **meest bezochte UITVAART- EN GEDENK INTERNETSITE van Nederland**, (1st halfjaar van 1998 al 30.960 bezoekers!) door de hele wereld bekeken worden.

Gratis voor Terebinth-leden:

Onze wekelijks bijgewerkte agenda.

Deze agenda is o.a. voorzien van alle excursies van de Terebinth. Terebinth-leden kunnen:

1. Zelf informatie opgeven voor de agenda over de open dagen van hun begraafplaats etc.
- Op de Terebinth-homepage: www.gedenkboek.nl/terebinth
2. Oproepen doen voor (werven van) vrijwilligers.
3. Oproepen doen als ze naar specifieke informatie zoeken.

Voor meer informatie over plaatsing agendaberichten, webpagina's (en evt. opmaak hiervan), kunt u zich wenden tot:

**Stichting
Uitvaart op het Internet**
P. Moreelsestraat 30
8932 HS Leeuwarden
Tel.: (058) 21 39 707
Fax: (058) 21 60 194
E-mail: info@uitvaart.org

De Stichting Uitvaart op het Internet is de beheerder van:
<http://www.gedenkboek.nl>
<http://www.uitvaart.org>

ik met Joppe, Pelle's tweelingbroertje, bij het grafje aankwam in oktober 1997 en ontdekte dat de vuurtorenmobile die in de takken van de boom boven het grafje hing, was verdwenen! Vol ongeloof, daarna kwaad, maar ook machteloos. "Wie doet er nu zoiets?"

Ik had al wel van mensen op het kerkhof gehoord dat er gestolen werd van graven, maar nu overkwam het mijzelf. Ik voelde ook meteen dat ik aan deze praktijken iets moest en wilde gaan doen. Je rouwproces wordt ruw verstoord, je gaat namelijk niet meer onbevangen naar het graf, maar met wantrouwen...

Ik ben meteen naar Ans Kroot gegaan en heb haar gevraagd mij te helpen. In de media werd veel aandacht besteed aan het probleem van grafschennis. Ik heb mensen in Nederland opgeroepen om mij hun ervaringen te schrijven en hun eventuele oplossingen. Inmiddels hebben we bijna honderd brieven gekregen uit heel het land. Allemaal persoonlijke ervaringen, wat zijzelf op de begraafplaats of in het columbarium mee hadden moeten maken. Soms zeer emotionele brieven, die mij ook erg aangrepen. Want wat hebben ze eraan en waarom worden planten

uitgegraven, boeketten bloemen gestolen, verdwijnen kerststukjes, marmeren vazen, kleine knuffels en kaarsen, worden grafstenen beklad, beertjes in brand gestoken, engeltjes afgebroken, etcetera, etcetera? Het is duidelijk dat er actie moet worden ondernomen.

In Breda, waar ik woon, hebben we nu een groep mensen die zich hiervoor inzetten en we zijn bezig een goed fundament voor een stichting op te zetten. De stichting krijgt de naam "DoodZonde". Ook één van de leden van Vereniging de Terebinth heeft zich bij "DoodZonde" aangemeld. Ons streven is een SIRE campagne op televisie, omdat het hier gaat om een mentaliteitsverandering. Door dit stukje wil ik ook u vragen of u actief mee wilt werken aan de bestrijding van grafschennis. U zou mij ook uw eigen ervaringen kunnen opsturen om inzicht te krijgen in het probleem, of misschien heeft u zelf ideeën om dichter bij een oplossing te komen. U kunt uw reactie sturen naar Stichting DoodZonde i.o., per adres Galerie in Uitvaartbenodigdheden Ans Kroot, Nieuwe Heilaarstraat 17bis, 4813 AR Breda.

Petra van de Laar

VAN DE VOORZITTER

In deze zomernummer van ons blad wil ik er graag even bij stilstaan, dat we een vereniging zijn met een zeer gevarieerd ledenbestand. Sommigen zijn lid geworden omdat zij tijd en zin hebben om actief mee

te doen. Anderen stellen zich consumptiever op, door met hun contributie de doelstellingen en het werk te ondersteunen. De Terebinth is door en door een vrijwilligersorganisatie. Wij hebben nog niet voldoende inkomsten voor een volwaardig Terebinthbureau. Dat brengt wel eens wat oneffenheden in de organisatie met zich mee. Des te groter moet de waardering zijn voor de velen, die in werkgroepen, bestuur en dergelijke hun taak zo goed mogelijk verrichten. Zij brengen gelukkig uit hun eigen vakgebied deskundigheid mee en via hun werkring vaak ook de nodige faciliteiten. Zo kunnen we met velen de vereniging.

Wilt u zich bij die actieve leden voegen, bel dan met het Terebinthbureau of meldt u aan bij iemand van het bestuur of de werkgroepen. Er zijn verschillende werkzaamheden. Nu we meer groepen in regio's gaan oprichten kunt u redelijk dicht bij huis in actie komen. We zijn altijd blij met mensen uit het uitvaartwezen, met steenhouders, beheerders van begraafplaatsen en crematoria, groendeskundigen en ook met liefhebbers van de geschiedenis en de wetgeving op funerair gebied. Ook is er behoefte aan mensen, die contacten hebben of kunnen leggen met allochtone bevolkingsgroepen. Want het aanpassen van begraafplaatsen en crematoria aan hun wensen vergt veel aandacht. Willen we voor heel Nederland blijven werken, dan moeten we uitkijken naar wat we samen met hen kunnen doen. Dat is een lange weg, maar toch!

Met uw hulp kunnen er eveneens contacten worden gelegd met basisscholen en middelbare scholen, wijkorganisaties, ouderenbonden en dergelijke. Op hun bijeenkomsten kan een lezing met dia's worden gehouden. Dat is ook een goed middel om leden te werven. Daarnaast zijn ondersteunende bijdragen nodig op het terrein van computerwerkzaamheden, het maken van tentoonstellingsmateriaal, het aanleveren van foto's, dia's en films. Bovendien kunnen we organisatietalent goed gebruiken. En als u eens wat zou kunnen en willen schrijven over ervaringen op funerair gebied of, ook zeer gewenst, suggesties op papier wilt zetten voor ons gezamenlijk werk: ga uw gang. Tenslotte, bij alles wat we met zo veel verschillende mensen als vrijwilligers doen, hebben we elkaars respect nodig, respect voor elkaar als persoon en respect voor ieders specifieke bijdrage.

Jan Willem Eggink

TRENDS IN TRADITIES

36

De uitvaartcultuur verandert snel. Het verdwijnen van het taboe rond de dood en de komst van nieuwe culturele minderheden dragen hieraan bij. Kan er nog wel gesproken worden van een uitvaartritueel?

VERENIGINGSNIEUWS

38

KRANENBURGCONCERT ZWOLLE

41

FLORA LANGS DE KLEVERLAAN

42

Op een begraafplaats lijkt de tijd stil te staan. Niets is minder waar. Wilma Moen laat zien, hoe het groen de Haarlemse begraafplaats aan de Kleverlaan op verschillende momenten een ander gezicht kan geven.

BOEKBESPREKINGEN

44

EXCURSIES

45

AGENDA

48

COLOFON

De Terebinth is het tijdschrift van Vereniging de Terebinth. Het verschijnt vier keer per jaar

Lidmaatschap: Dit kost personen minimaal f 35,-, elke huisgenoot f 15,- en organisaties f 100,- per jaar. De contributie kan op gironummer 335536 van Vereniging de Terebinth te Rijswijk worden overgemaakt. Het lidmaatschap wordt automatisch verlengd, tenzij vóór 1 december schriftelijk bericht van opzegging is ontvangen. Losse nummers van de Terebinth kosten f 5,00 per stuk plus verzendkosten.

Terebinthbureau en redactieadres: Rita Hulsman, Postbus 85177, 3009 MD Rotterdam, Tel/fax 010-4212762 tijdens kantooruren

Advertenties en inlegvellen: Elsbeth Rietbergen: 010-4195498

Redactie: Sytze de Boer, Wim Cappers, Henk de Feijter en Rita Hulsman
Lay-out: Henk de Feijter

Eindredacteur: Wim Cappers

Kopij: Kopij, liefst vergezeld van scherpe, contrastrijke foto's, wordt op papier ingeleverd bij het Terebinthbureau. De inleverdatum voor het laatste nummer van 1998 is 30 september. De definitieve teksten worden na overleg met de redactie op 3,5 inch floppy en in WordPerfect 5.1 opgestuurd naar de eindredacteur.

Overneming: Artikelen mogen alleen worden overgenomen na vooraf verkregen schriftelijke toestemming van de redactie.

Illustraties: Marrie Bot (p. 37), Puck Kooij (p. 41,46), Wilma Moen (voorp., p. 42,43,45), collectie Letterkundig Museum, Den Haag (p. 48)

TRENDS IN TRADITIES

In Nederland zijn veel nabestaanden gewoon een sterfgeval bekend te maken via het versturen van rouwkaarten. Dit is een voorbeeld van een ritueel, dat een groep mensen met dezelfde culturele achtergrond houvast geeft tijdens beslissende momenten in het bestaan. Ook een ritueel heeft niet het eeuwige leven. De afgelopen decennia zonden sommige nabestaanden geen rouwkaarten meer rond maar plaatsen een rouwadvertentie in de krant met de mededeling, dat de uitvaart in stilte had plaats gehad. Hieronder worden de grenzen van de veranderbaarheid van het uitvaartritueel verkend.

De bekendmaking van een overlijden via rouwkaarten of rouwadvertenties laat zien, dat maatschappelijke gewoonten van tijd tot tijd veranderen. Lange tijd werd een overlijden in steden door aansprekers mondeling aangezegd. Hierbij werden handgeschreven en vanaf 1770 gedrukte rouwbrieven uitgereikt. Rouwadvertenties kwamen vanaf het eind van de achttiende eeuw in de mode. De kring van kennissen was zo groot geworden, dat aansprekers niet meer iedereen konden waarschuwen. De plaatsing van een rouwadvertentie na de uitvaart, een verschijnsel dat in de tweede helft van de twintigste eeuw opkwam, bood de naaste familie de gelegenheid in intieme kring afscheid te nemen van de overledene. Kennissen werden hierbij niet geduld. De samenleving was zozeer op het aardse bestaan gericht, dat de dood onverdragelijk en daarmee taboe was geworden.

Aan het eind van de twintigste eeuw heeft de dood weer een plaats in het leven gekregen. Ontkenning van het levenseinde werd nu onverdragelijker gevonden dan de openlijke confrontatie met de dood. Hoewel fotografisch kunstenaar Marrie Bot in haar boek Een Laatste Groet vraagt tekens

zet bij de stelling, dat er in Nederland gedurende de afgelopen decennia sprake is geweest van een taboe rond de dood, zijn haar boek en de gelijknamige fototentoonstelling in het Museum voor Volkenkunde voorbeelden van het tegendeel. Natuurlijk kende de Nederlandse samenleving ook ten tijde van het taboe rituelen. Ze hadden echter een sober karakter en speelden zich veelal af in de privé-sfeer. De meer gevarieerde gebruiken, die Bot tijdens de onttaking van het taboe in de jaren negentig in de privésfeer heeft gefotografeerd, zijn nu in een publieke ruimte te zien. Dat typeert de nieuwe openheid ten opzichte van het levenseinde.

Ook nu de dood weer in het gezicht wordt gezien, blijft hij een beladen onderwerp. Bij de ingang van de zaal worden bezoekers daarom gewaarschuwd voor de emotionele beladenheid van de foto's. Desalniettemin verlaten mensen soms in tranen de zaal. Het betreft veelal bezoekers, die zelf met een sterfgeval te maken hebben gehad. Het zien van bijvoorbeeld post mortem foto's maakt hen openlijk verdrietig. Uit de reacties, die in het boek bij de uitgang worden geschreven, blijkt, dat de tentoonstelling hen vooral troost. Gedeelde smart blijkt halve smart te zijn.

Boek en tentoonstelling zijn vooral zo waardevol, omdat in beeld en woord de uitvaart- en rouwrituelen van multicultureel Nederland zijn vastgelegd. Ze maken een vergelijking mogelijk ten aanzien van de overeenkomsten en verschillen in rituelen van mensen, die lang of kort in Nederland wonen. Zo blijken de moslims niet schriftelijk maar mondeling van een sterfgeval op de hoogte te worden gesteld. Zo kunnen ze terstond aan hun collectieve fard-kifaja plichten als de rituele wassing van de dode voldoen. In de tekst gaat Marrie Bot bovendien telkens in op de geschiedenis van de desbetreffende bevolkingsgroep. Daarom blijven de uitvaart- en rouwrituelen niet in het

luchtledige hangen. Het enige, dat de onverzadigbare kijker en lezer mist, is een vergelijking met de rituelen uit het land van herkomst. Dan zou een antwoord gekregen kunnen worden op de vraag, of een groep, die recent in Nederland is komen wonen, vanwege haar betrekkelijke isolement en geringe omvang meer dan de bewoners in het land van herkomst vasthoudt aan sommige rituelen.

Andersom blijkt het mogelijk te zijn, dat de betekenis van rituelen door sommigen uit de groep niet meer wordt begrepen. Zo was een in Nederland geboren Surinaamse creool stomverbaasd, toen hij de uitvaart van zijn oma meemaakte. Hij zag de dinari, de aflegvereniging, met de kist een dansceremonie uitvoeren om de geest van de overledene op een dwaalspoor te brengen. De kleinzoon was niet op de hoogte van dit wintiritueel. Hij voelde zich daarom een buitenstaander.

Uit het boek wordt duidelijk, dat een culturele minderheid zich meer dan eens noodgedwongen moet schikken in de bestaande situatie. Volgens de islam moet een dode bij voorkeur ongekist worden begraven. Dit verbood de Nederlandse wetgeving. Volgens de islam mag een overledene in geval van een drassige bodem wel worden gekist. Aangezien de dode in het graf door twee engelen wordt ondervraagd en de dode deze ondervraging volgens de hindoestaanse en javaanse moslims zittend dient te ondergaan, begraven zij de dode in een dubbele kist. Sinds de nieuwe Wet op de lijkbezorging uit 1991 mag er wel zonder kist worden begraven. De hindoestaanse en javaanse moslims maken echter niet of nauwelijks gebruik van dit nieuwe recht.

De vraag, hoe de veelal autochtone uitvaartbranche op de multiculturele rituelen moet inspelen, was op 26 juni het onderwerp van een studiemiddag in het Museum voor Volkenkunde. Eén van de inleiders, de Amsterdamse uitvaartondernemers A.I.M. de Jong, vertelde, hoe hij

onlangs de begrafenis van een overleden Ghanees had geregeld. De nabestaanden bleken luchtig gekleed naar de uitvaart te komen. Toen het na afloop begon te regenen, bood De Jong de opdrachtgeefster een paraplu aan. Zij weigerde, omdat de regendruppels voor haar de tranen van de voorvaderen waren, die met hen meehuilden. De nabestaanden ontvingen hun tranen op hun ontblote schouders en rug. De regen sloot kortom perfect aan bij het Ghanees uitvaartritueel.

De belangstelling voor de uitvaarten rouwrituelen van jonge culturele minderheden valt samen met de recente doorbreking van het taboe rond de dood.

De uitvinding van een nieuw ritueel

blijkt een complex gebeuren te zijn. Terwijl rooms-katholieke Nederlanders zich in de jaren zestig en zeventig vanwege de starre seksuele en ethische moraal van de kerk van Rome losmaakten, heeft een jongere generatie weer belangstelling gekregen voor het rijke katholieke ritueel waaronder de requiemmis. Nederlanders, die hun binding met het protestantisme verloren hebben, blijken stomverbaasd te zijn, als bij het sterfgeval van een ouder blijkt, dat de liederen van Johannes de Heer niet meer gezongen worden. Ze hebben de verander gemist. Ze hebben als nabestaanden inspraak bij het vormgeven van het laatste ritueel.

Elk individu kan in beginsel zelf vlak voor de uitvaart keuzes voor het te volgen ritueel maken. Het gaat te ver

om te veronderstellen, dat op grote schaal onderdelen van rituelen worden geleend van culturele minderheden, die recent in Nederland zijn komen wonen. Daarvoor is de culturele kloof waarschijnlijk te groot. Waarschijnlijk wordt er eerder teruggegrepen op eigen tradities, waaraan eigen accenten worden gegeven. In vergelijking met de trage en groepsgebonden aanpassingen van het ritueel in het verleden, zullen de wijzigingen nu op korte termijn plaats hebben en een sterk persoonlijk karakter dragen.

Wim Cappers

Chinese familie voert verbrandingsoffer uit op een van de vier voorouderherdenkingsdagen

VERENIGINGSNIEUWS

DAGELIJKS BESTUUR

Voorzitter: Jan Willem Eggink, 070-3860307; secretaris: Ineke Verbeek, 070-3861256; penningmeester: Elsbeth Rietbergen, 010-4195498

VERSLAG ALGEMENE LEDENVERGADERING

Een groot aantal belangstellende leden was op 20 juni jongstleden aanwezig op de algemene ledenvergadering van de Terebinth in Zwolle. Tijdens de discussie werden er heel wat voorstellen gedaan met betrekking tot het reilen en zeilen van de vereniging. Ook werden er wat knelpunten gesignaleerd.

Het bestuur is dan ook van plan in de komende bestuursvergaderingen hier de nodige aandacht aan te geven en te proberen zo spoedig mogelijk tot oplossingen te komen. Ook moet, in overleg met de leden, snel iets gedaan worden met de ingebrachte ideeën.

Hier volgen in het kort de belangrijkste aandachtspunten.

1. Nieuwe folder

Het was jammer dat de nieuwe folder niet op de ledenvergadering aanwezig was. De folder is af en het is begrijpelijk dat men nogal teleurgesteld was niet te kunnen zien hoe een en ander vorm heeft gekregen. Meezenden van een exemplaar in de eerstvolgende Nieuwsbrief stuit op praktische bezwaren. Maar bij de volgende excursie of een volgende activiteit van de Terebinth kunt u de folder ten behoeve van de ledenwerving bekijken.

2. Begeleidingscommissie

Ben Aben gaf een toelichting op het werk van de door het bestuur ingestelde Begeleidingscommissie Reco's. Het afgelopen jaar zijn er twee cursussen geweest voor mogelijke regio-coördinatoren. De omvangrijke taakomschrijving schrikt beginnende coördinatoren wel af. Maar ter ondersteuning van hun werk zal binnen-

kort het eerste deel van het vademecum verschijnen.

Het is de bedoeling Nederland volgens gegevens van het Centraal Bureau voor de Statistiek te verdelen in veertig regio's. Zolang er nog niet genoeg regio-coördinatoren zijn, zullen de heren B. van Lieshout en C. Brattinga voorlopig de nog openstaande regio's onder hun hoede nemen.

3. Nieuwsbrief

De Nieuwsbrief wordt dit jaar van vijf naar vier nummers teruggebracht. Een nummer blijft echter zestien pagina's tellen. Dit is momenteel financieel haalbaar. Wim Cappers meldde, dat de redactie zoveel mogelijk voor verslagen van de verschillende excursies zal zorgen. Dat is zeker van belang voor de leden die een excursie niet konden meemaken.

Ook de opmerking dat er te weinig nieuws uit de regio's in het blad verschijnt, wordt ter harte genomen. De meerderheid van de vergadering vond het jammer dat het aantal nummers, dat jaarlijks verschijnt, vermindert, maar het is gedeeltelijk een financieel probleem. Het bestuur wil op zoek gaan naar sponsors. Het zou ook helpen als er meer leden komen, wie weet wat Fleurig in Ede oplevert.

4. Bestuursleden

Hoewel Tim van Rooij jammer genoeg niet aanwezig kon zijn, werd aandacht besteed aan alles wat hij voor de vereniging heeft gedaan. En dat is heel wat! Menige aanwezige vraagt uitdrukkelijk hem te bedanken. Elsbeth Rietbergen neemt de taak van penningmeester van hem over. Ineke Verbeek is de nieuwe secretaris. De voorzitter zou het bestuur graag nog uitgebreid zien met iemand uit de uitvaartwe-

reld, of een beheerder.

5. Dialezing en scholenproject

Edwin Maes werkt aan een dialezing. Zo'n lezing kan bijvoorbeeld dienen ter ondersteuning van de regio-coördinator maar is ook bedoeld voor de leden die in hun directe omgeving eens een lezing willen houden.

De Terebinth wil meewerken aan het project "Scholen adopteren monumenten". Uitgangspunt van het project is dat scholen meer gebruik maken van de historische omgeving. Zo zou een school een begraafplaats kunnen adopteren en zich vanuit verschillende vakken met een begraafplaats kunnen bezighouden.

De Terebinth zou een eerste opzet voor een lessenspakket kunnen opstellen en enkele scholen benaderen met concrete voorstellen. Voor dit project bestaat een subsidiepot bij de rijksoverheid. Rindert Brouwer heeft belangstelling voor dit project.

Wim Vlaanderen heeft al een vragenlijst in gebruik voor leerlingen, die zijn begraafplaats bezoeken.

6. Excursies

Henk Mandersloot geeft een uitvoerig verslag van de vijftien excursies van

VERENIGINGSNIEUWS

de afgelopen drie jaar. Rindert Brouwer heeft een reisgids voor de excursie naar Oostenrijk samengesteld, die leden bij hem kunnen kopen.

7. Fleurig

Puck Kooij doet verslag over de expositie op Fleurig te Ede en vraagt of er leden zijn die tijd hebben om mee te werken. Het belooft net als vorig jaar een groot gebeuren te worden.

Wim Vlaanderen stelt een aantal van zijn museumstukken beschikbaar voor een kleine tentoonstelling.

LIJST VAN REGIOCOÖRDINATOREN

NR	GEBIED	REGIOCOÖRDINATOR
01	Oost-Groningen	
02	Delfzijl en omgeving	
03	Overig Groningen	
04	Noord-Friesland	
05	Zuidwest-Friesland	Gerrit Zomer
06	Zuidoost-Friesland	Gerrit Zomer - wn
07	Noord-Drente	
08	Zuidoost-Drente	
09	Zuidwest-Drente	
10	Noord-Overijssel	Wim Vlaanderen
11	Zuidwest-Overijssel	Gerald Hinsenveld - wn
12	Twente	Gerald Hinsenveld
13	Veluwe	
14	Achterhoek	Teun Oosterbroek
15	Aggl. Arnhem-Nijmegen	Bart van Lieshout
16	Zuidwest Gelderland	
17	Utrecht	Edwin Maes
18	Kop Noord-Holland	H. de Ruiter
19	Alkmaar en omgeving	H. de Ruiter - wn
20	IJmond	Berend Wietsma
21	Agglomeratie Haarlem	Wilma Moen
22	Zaanstreek	
23	Groot-Amsterdam	Marguerite de Jong
24	Gooi en Vechtstreek	
25	Aggl. Leiden/Bollenstr.	
26	Aggl. 's Gravenhage	
27	Delft en Westland	
28	Oost-Zuid-Holland	
29	Groot-Rijnmond	
30	Zuidoost-Zuid-Holland	
31	Zeeuws-Vlaanderen	
32	Overig Zeeland	
33	West-Noord-Brabant	
34	Midden-Noord-Brabant	R. Brouwer/J. Goudsmit-wn
35	Noordoost-N-Brabant	Ben Aben - wn
36	Zuidoost-N-Brabant	R. Brouwer/J. Goudsmit
37	Noord-Limburg	Guus Rüsing - wn
38	Midden-Limburg	Guus Rüsing
39	Zuid-Limburg	Guus Rüsing - wn
40	Flevoland	Wim Vlaanderen - wn

wn = waarnemend

8. Financieel verslag

Elsbeth Rietbergen stelt zich voor als de nieuwe penningmeester. De kascommissie doet bij monde van de heer T.J. Oostenbroek verslag van haar werkzaamheden en stelt voor de penningmeester en het bestuur te dechargeren voor het gevoerde beleid. De heer Gerrit Zomer wordt benoemd tot lid van de kascommissie 1998.

9. Vergoedingen

Naar aanleiding van een vraag van Wim Vlaanderen over een vergoeding voor het uitbrengen van adviezen heeft het bestuur besloten vaart te zetten achter de opstelling van een Huis-houdelijk Reglement. Nu regionalisering van de grond begint te komen, moeten zaken als vergoedingen, bevoegdheden etcetera vastgelegd worden.

10. Overige punten

Het bestuur wordt gevraagd om op korte termijn verbetering te brengen in de structuur en bruikbaarheid van het archief, te overwegen opnieuw een Raad van Advies in te stellen en de public relations te verbeteren.

Leon Bok meldt nog, dat we met de Rijksdienst voor de Monumentenzorg te Zeist zullen beginnen aan een nauwkeurige registratie van de begraafplaatsen in Nederland, te beginnen met Drenthe.

Nadat de voorzitter de vergadering had gesloten, konden de aanwezigen de door de gemeente Zwolle aangeboden lunch gebruiken. 's Middags was er een excursie onder leiding van Wim Vlaanderen op de begraafplaats Kranenburg.

NIEUWE SECRETARIS

Als nieuw bestuurslid verwelkomen wij Ineke Verbeek, de nieuwe secretaris binnen dit gezelschap. Zij heeft jarenlang bestuurlijke ervaring opgedaan in de wijkvereniging te Voorburg. Daar zet ze zich onder meer al vijf jaar in voor behoud van een plaatselijke begraafplaats die met ruiming bedreigd wordt.

Als docent Engels heeft ze zich vooral verdiept in de achttiende en negentiende eeuwse literatuur en de rol van begraafplaatsen in het literaire werk. Dit laatste kwam ook uitgebreid aan bod in de werkgroep funeraire poëzie, waarvan ze deel heeft uitgemaakt.

Wat betreft de Terebinth wil Ineke in het bijzonder alert zijn op ledenwerking. Daarnaast stelt zij zich voor inzicht te krijgen in het werk dat vele leden op allerlei gebied verzetten, teneinde eventuele problemen te localiseren.

BEGELEIDINGSKOMMISSIE REGIOCOÖRDINATOREN

Sinds 14 mei 1998 is door het bestuur een commissie benoemd, die zich bezig houdt met het opzetten van een netwerk van regiocoördinatoren ofwel reco's. De taak van de commissie bestaat uit het zoeken van geschikte kandidaten en het begeleiden, ondersteunen en adviseren van de reco's in de aanloopperiode. De commissie, bestaande uit bestuurslid Ben Aben, Rindert Brouwer, Jeannette Goudsmit en Guus Rüsing, heeft er voor gekozen voor de reco's duidelijk afgebakende, te behappen regio's te formeren. Nederland wordt verdeeld volgens de veertig gebieden van de Coördinatie commissie Regionaal Onderzoeksprogramma, die het Centraal Bureau voor de Statistiek gebruikt ten behoeve van de regionale statistiek.

Een regiocoördinator is de spin in het

VERENIGINGSNIEUWS

web van zijn of haar regio. Hij of zij is de vertegenwoordiger van de Terebinth bij allerlei activiteiten in de regio. De taken bestaan uit het leggen en onderhouden van contacten met leden en organisaties, het helpen bij het inventariseren, het uitdragen van de doelstellingen van de Terebinth. Uiteraard legt de reco verantwoording af aan het bestuur.

Een aantal regiocoördinatoren, waarvan er velen al actief bezig waren, is inmiddels officieel benoemd. Zie hiervoor bijgaand kaartje en bijgaande lijst. Het is een eerste aanzet, uitbreiding is gewenst. De commissie roept kandidaten op zich te melden. Hebt u zelf interesse of weet u geschikte kandidaten, neem dan contact op met de commissie. U krijgt een taakomschrijving toegestuurd, zodat u verantwoord kunt kiezen. Een handboek ofwel vademecum, studiedagen en bijscholing ten behoeve van de reco's zijn zaken die in het verschiet liggen. Het postadres van de begeleidingscommissie regiocoördinatoren is:

Rindert Brouwer en Jeannette Goudsmit, St. Ewaldstraat 4, 5643 RA Eindhoven, tel. en fax 040-2121791

ALGEMENE BEGRAAFPLAATS ALMELO

In 1997 was de gemeente Almelo van plan om vijftienhonderd graven op de algemene begraafplaats te ruimen. Gerald Hinsenveld uit het nabijgelegen Adorp verzette zich hiertegen en schakelde de Terebinth in. Een jaar later is in opdracht van de gemeente een rapport opgesteld, waarin de cultuurhistorische en landschapshistorische waarde van de begraafplaats is onderzocht.

In het rapport is gekozen voor een brede aanpak. Er is diepgaand onderzoek verricht naar de aanleg van de begraafplaats in 1873 en de uitbreidingen vanwege de al maar groeiende textielstad in 1909 en 1929. Met

behulp van tal van foto's en plattegronden worden het aanbrengen en het gedeeltelijk weer verdwijnen van beplanting in kaart gebracht. Ook gaat het verslag in op de tussentijdse herinrichting in 1920 met onder andere coniferen en kersenbomen, die de wat boerse begraafplaats een meer stedelijk karakter gaf.

Pas in tweede instantie is aandacht besteed aan de gedenktekens. Daarbij is nu eens niet de traditionele methode van inventariseren van waardevolle individuele monumenten gevolgd. De waarde van alle grafvelden, ook de hedendaagse, is in algemene zin beschreven. Zo zijn er op de oudste delen nog zerken aanwezig. De eenvoudige gedenktekens na 1935 zijn het resultaat van de Begraafplaats-Commissie, die vanaf dat jaar toezag op een ordelijker vormgeving. Vanaf 1980 zijn er weer gedenktekens met individuele kenmerken te vinden.

Het rapport komt tot de conclusie, dat de verschillende fasen in de geschiedenis de begraafplaats nog zichtbaar zijn. De groenstructuur moet behouden blijven en waar nodig versterkt worden. Van de grafvelden moet er uit elke periode één bewaard blijven. Zo blijft zichtbaar, hoe Almelo in de verschillende fasen haar doden heeft begraven. Om voldoende graven te hebben, mogen andere delen worden geruimd. Eerst zal dan moeten worden onderzocht, of zich hier individuele graven bevinden, die om historische of kunsthistorische redenen bewaard moeten worden. De dit jaar opgerichte Stichting belangenbehartiging algemene begraafplaats Almelo zal er ongetwijfeld op toezien, dat de gemeente dit grondige rapport serieus neemt.

Wim Cappers

ADVIES BEGRAAFPLAATS KRUISKAMP TE ERMELO

Op verzoek van de gemeente Ermelo brachten Wim Vlaanderen en Anne Marie van der Wal op 14 mei jongstleden een bezoek aan de oude begraafplaats Kruiskamp in Ermelo. De gemeente heeft een budget beschikbaar gesteld voor renovatie. De heer Groenendijk, die aanwezig was bij de bezichtiging van de begraafplaats, zal een bijeenkomst organiseren, waarvoor ook de oudheidkundige vereniging en de buurtvereniging uitgenodigd worden. Het is de bedoeling dat daarna een werkgroep samengesteld zal worden.

De begraafplaats dateert uit ongeveer 1830 en in 1925 vond de laatste teraardebestelling plaats. Kruiskamp behoorde toe aan de nederlands-hervormde kerk, maar is enkele tientallen jaren geleden onder beheer van de gemeente gekomen.

Er is andere beplanting aangebracht met als doel er een wandelpark voor de buurt van te maken. De begraafplaats is ongeveer een halve hectare groot en wordt gedomineerd door bomen, waaronder voornamelijk eiken. Er zijn nog weinig grafstenen aanwezig en een deel daarvan ligt niet meer op de oorspronkelijke plaats. De opschriften zijn sober.

Er is nog geen plattegrond gevonden, maar wel een lijst van de koopgraven. Van de rechthebbenden is er nog een bekend. Dit is een stichting, die voor het onderhoud van de betreffende grafsteen zorgt. De omheining ontbreekt voor een groot deel en de begraafplaats dient vooral als hondenuitlaatplaats en doorloop.

Na bezichtiging zijn verschillende adviezen gegeven betreffende inventarisatie, behandeling en herstel van grafstenen en de groenvoorziening.

KRANENBURGCONCERT ZWOLLE

"Herinnering en dood/ mengen zich
ondereen./ De avond is te groot/
voor elk alleen./ De zachte dubbel-
stoot/ van beeld en schim/ klinkt
door mij heen".

Met deze dichtregels van Gerrit Achterberg opent acteur Henk van Ulsen op 24 mei jongstleden een bijzonder concert op de begraafplaats Kranenburg.

Hij noemt dit "een middag van bijna heilige vrijheid, een memento mori dat strookt met de gedachtengang van de velen die hier nu zijn en zich bewust zijn van deze plek waar leven en dood zo nauw met elkaar verweven zijn". Hij verwijst naar een boekje van tweeduizend jaar geleden, het Oude Testament, waarin in Prediker te lezen valt "dat het beter is naar een sterfhuis te gaan dan naar een huis vol vertier, indachtig het huis waar wij allen zullen eindigen". Hij vraagt een moment stilte te betrachten, "zodat ook de vogels een kans krijgen".

De aankondiging, een concert op een begraafplaats, wekt de indruk alsof dit evenement op de paden en tussen de graven plaats zou vinden, want zo ruim zijn begraafplaatsen doorgaans niet. Maar niets is minder waar. Het concert wordt gegeven op het gazon in het hart van het prachtige park van het voormalige landgoed Kranenburg. Als men de aula passeert ontvouwt zich plotseling in volle weidsheid een paradijselijk aandoend landschap met in het midden een grote vijver, waarin zich de flamboyante kleuren van de rodo-dendrons weerspiegelen. Het geheel wordt omzoomd door magnifieke boomgroepen, waarin de rode beuken prachtige accenten geven. Een landschap dat je met de wereld laat verzoenen in een wonderschone ambiance voor de uitvoering van het Requiem van G.U. Fauré. De paar honderd stoelen zijn snel bezet maar

er is een staan- of zitplaats op het gras voor de anderhalf duizend bezoekers die binnenstromen. Alle leeftijdscategorieën zijn vertegenwoordigd.

In gewijde stilte zetten koor en orkest in. Er wordt intens en integer gemusiceerd. Vooral de sopraansoliste Clara de Vries weet mij te ontroeren. De vogels wedijveren met de tere klanken van de violen. Ieder is onder de indruk van dit grootse gebeuren, waarin natuur en cultuur samenvallen. Zelfs het gebruikelijke gekuch in de concertzaal ontbreekt. De muzieklanken waaieren uit tot ver over de bomen. Bedoeling was dan ook dat het een wandelconcert zou zijn, maar ieder heeft zich een plaats dicht bij de musici gezocht. Luisterend naar de muziek trekken geliefde doden aan mijn geestesoog voorbij, brengen ze weer dichtbij. De woorden "In Paradisum deducant te angeli" ofwel "ten paradijze geleiden u de engelen", krijgen hier een diepere betekenis. Een eerbetoon aan de doden en troost voor de levenden.

Plotseling is het afgelopen, het had veel langer mogen duren. Het welverdiende applaus kwam toch als een

soort ontheiliging, maar bracht mij weer op aarde terug. Zacht pratend zoekt eenieder zich een weg naar de uitgang, maar ook lopen velen de smalle bospaden in voor een wandeling langs de doden. Nog even de serene sfeer vasthouden, wellicht met de dichtregels van Ida Gerhardt in gedachten: "Langzaam zie ik hen gaan/ die ik nog bij mij had,/ de bocht om van het pad./ Wat gouddoorschennenen stof,/ dan wordt het in de hof/ nog stiller dan voorheen./ De liefsten.-Eén voor één".

Jammer, dat het initiatief voor dit Kranenburgconcert leidde tot veel commotie in Zwolle, gezien het aantal ingezonden brieven in de krant van mensen die het hier niet mee eens zijn. Zij vinden dat een requiem in een kerk behoort te worden gezongen en het uitvoeren hiervan op een begraafplaats grenst aan ontheiliging. Het zijn maar spaarzame ogenblikken in een mensenleven dat God een mens zo nabij kan zijn, zoals daar in die natuurlijke concertzaal, noem het een openluchtkerk. Wat mij betreft is dit het begin van een jaarlijkse traditie.

Puck Kooij

FLORA LANGS DE KLEVERLAAN

Begraafplaatsen hebben een belangrijke functie in het instandhouden van de variëteit van flora en fauna in Nederland. Een verslag van een ontdekkingsreis.

Bij mijn zoektocht naar iemand die verstand heeft van flora op begraafplaatsen kwam ik al gauw in contact met Anneke Koper, secretaris van de Koninklijke Nederlandse Natuurhistorische Vereniging. Een lid van deze vereniging had haar ooit gevraagd een excursie te organiseren naar de begraafplaats aan de Kleverlaan in Haarlem. Zij ging er kijken en kwam in contact met de beheerder Harry Boulé. Inmiddels weet ze zeer veel van de daar voorkomende flora en is ze ingeschakeld bij de inventarisatie

van de bomen.

Met Anneke Koper wandelde ik twee keer over de begraafplaats en kreeg zo zicht op de veranderende flora.

Ik ontmoet haar voor de eerste keer in april. Na vele sombere regendagen is dit de eerste prachtige zonnige lentedag van het jaar.

De Japanse sierkers, veelal prunus genoemd, staat overal uitbundig roze te bloeien en her en der geven Drentse krentenboompjes witte wuivende accenten. Monumentale iepen, die gigantisch hoog zijn, staan nog langs de centrale oprijlaan. Niet meer zo'n imposante entree als vroeger daar vele soortgenoten door de iepziekte gekapt moesten worden. Ook deze iepen zullen binnenkort verdwijnen en vervangen worden door de vleugelnoot maar op een zijlaantje mogen een paar enorme reuzen, zolang ze gezond zijn, blijven staan.

In 1828 kocht de gemeente Haarlem de hofstede Akendam van de tuinarchitect J.D. Zocher die tevens het plan ontwierp voor de aanleg van een begraafplaats in Engelse landschapsstijl. Aan het eind van de negentiende eeuw is het terrein door zijn zoon L.P. Zocher voor de eerste keer uitgebreid. De tweede uitbreiding vond plaats aan het begin van de twintigste eeuw, toen L.A. Springer het westelijke gedeelte ontwierp.

Zijn doel was de begraafplaats een voornaam aanzicht te geven. Naar zijn tijd werd dat daarom een ontwerp met allerlei meetkundige figuren

die uitgaan van rechte lijnen.

Het joodse gedeelte ligt op een schiereiland. Zowel aan de zerken als aan het groen wordt hier, naar joodse traditie, minimaal onderhoud verricht. Het huisje, vroeger een gebedshuisje, is nu de overwinteringsplaats van verschillende soorten vlinders onder andere de dagpauwoog die we op deze lentedag dan ook zien rondvliegen. Er zijn verschillende prachtige grafmonumenten. Voorbeeld is het graf van C. Outshoorn uit 1876. Achter het monument voor deze Haarlemse architect is door zijn bewonderaars een tweede monument geplaatst. Een inmiddels honderddertig jaar oude beuk bij het graf lijkt dit monument te ontwrichten. Imposant detail is de stenen urn, jaren geleden van het monument afgefallen en inmiddels muurvast verankerd tussen de wortels van de beuk.

Tot de verbeelding sprekend is de sneeuwkllokjesboom, nu bijna in bloei en de hemelboom, als enige in zijn omgeving vooralsnog zonder bladeren maar fier boven het weelderig groen en de bloesembomen uitstekend. Een fantastische aanblik, van welke richting uit je hem ook bekijkt, biedt de weichselboom met zijn witte bloesem. Achter het opvallende graf van de Chinese Oei Tiam Hie staat een gigantische zilveresdoorn. Het is het grootste exemplaar in Haarlem. Deze bloeit, net als de iep, zeer vroeg in het jaar in januari of februari. Het was zo rustig op de begraafplaats dat we konden genieten van de zang van een merel en een zwartkop. Vlinders vlogen om ons heen en reigers stonden te vissen bij het israëlitische schiereiland. Ook zagen we een voorjaarspaddenstoel, de morielje.

In mei bezoek ik de begraafplaats opnieuw. Het is warm geweest en de natuur is drie weken vroeger waardoor veel bomen nu al uitgebloeid zijn. Anneke Koper, een groepje van de Koninklijke Nederlandse Natuurhistorische Vereniging en ik lopen over

Anna Paulownaboom in april

de begraafplaats aan de Kleverlaan. Anneke vertelt. Bij een inventarisatie van planten in Haarlem bleek bronkruid een zeer veel voorkomend plantje te zijn en ze laat het ons zien. De sneeuwklorkesboom die vorige maand nog niet bloeide is nu helaas al uitgebloeid. Maar de witte en rode paardekastanje, de verschillende soorten meidoorn waaronder de rood en wit bloeiende en de meelbes bewonderen we in volle glorie. Werd de begraafplaats een maand geleden nog opvallend gekleurd door de prunus, nu wordt het oog getrokken door de knalgele trossen van de gouden regen. We zien nog iets van de roze bloemen op de bast van de judasboom en het is het mooiste moment om de anna paulownaboom en de pluimes te bekijken.

Op het oudste gedeelte van de begraafplaats mogen wilde bloemen hun gang gaan. Hier wordt, net als op de joodse afdeling, geen onderhoud gepleegd. Minimaal onderhoud krijgen ook de grasrandjes langs de graven zodat allerlei kruiden een kans krijgen. In een hoge Hollandse iep is een nestkast geplaatst voor een boomvalk die er nu zijn jongen verzorgt. Op het moment dat wij voorbijkomen probeert hij een kraai met veel kabaal weg te jagen. De witte bloemen van de vaantjesboom, om zijn forse bloemen ook wel zakdoekjesboom genoemd, zijn er allemaal al afgewaaid. Aan de voet van de boom liggen er nog een paar en met wat verbeelding kunnen we ons voorstellen hoe de boom er vorige week heeft uitgezien.

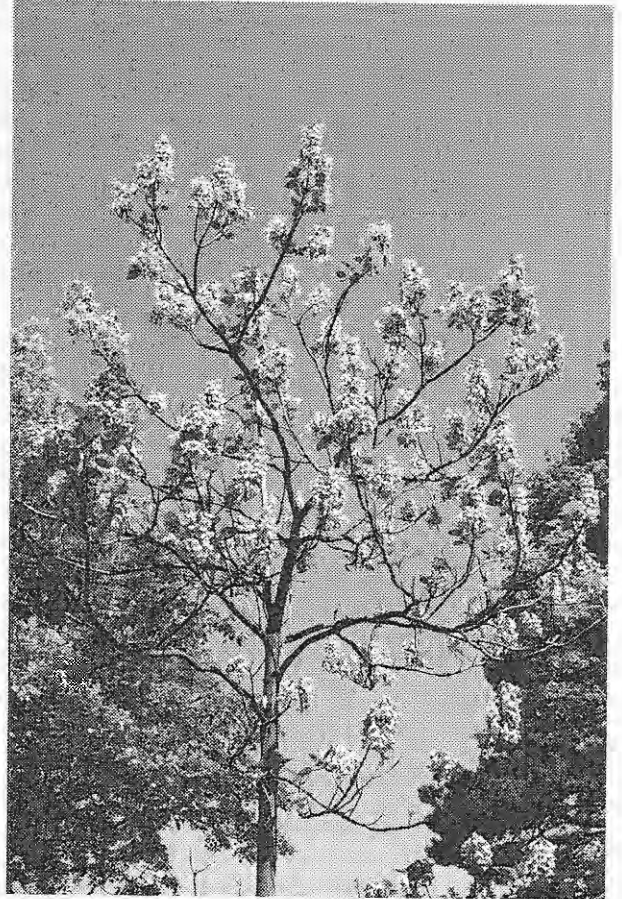
De flora op de begraafplaats aan de Kleverlaan in Haarlem is van een indrukwekkende schoonheid en het is bijna onvoorstelbaar dat de Haarlemse gemeenteraad in 1994 besloot tot sluiting. Hiermee zou een prachtige cultuur-historische plek in Haarlem verloren gaan. Naar aanleiding van dit besluit is er een extern rapport opgesteld waarmee werd aangetoond dat met een aantal efficiency-maatre-

gelen en de bouw van een crematorium de tekorten tot een aanvaardbaar niveau konden worden teruggebracht. Bovendien gaf het rapport aan dat de belangstelling voor begraven weer langzaam toeneemt. In februari 1997 besloot de raad dat de sluiting niet doorging en in november 1997 werd f 475.000,- beschikbaar gesteld voor verbeteringen aan de vier Haarlemse begraafplaatsen.

Voor de Kleverlaan betekende dit onder andere groenrenovatie waar al snel mee werd begonnen: oude bomen en struiken werden verwijderd, hagen werden gesnoeid en nieuwe bomen, hagen en struiken werden aangeplant. Tussen het mausoleum en het middengedeelte van de begraafplaats zal een trap worden aangelegd. Doel is de bijzondere groene en monumentale uitstraling van de begraafplaats te behouden en ernaar te streven dat Haarlemmers de begraafplaats in de toekomst zullen gaan gebruiken als wandelpark.

Anneke Koper heeft mij in april en mei rondgeleid. Beide keren zag de begraafplaats er totaal anders uit en het nodigt uit tot het vaker bezoeken van deze bijzondere begraafplaats. De flora vertoont immers telkens een ander gezicht.

Wilma Moen

Anna Paulownaboom in mei

'De mensen zijn alleen nog maar bezig te overleven. Aan de rest komen ze niet toe,' zegt Nazarov. Godzijdank, zeggen de Nevjanskers, is het nog niet zo erg als in het naburige Pysjma, waar het onderwijzend personeel onlangs zijn loon uitbetaald kreeg in grafstenen van een begrafenisonderne- ming, die bij de fiscus in het krijt stond. Ook in Nevjansk krijgt het overheidsperoneel zijn loon vaak in natura, maar tenminste spullen die door te verkopen vallen, zoals zakken meel, naaimachines of zuivel- producten.

BOEKBESPREKINGEN

Chr. Dijkstra, 's lands wijs, 's lands (laatste) eer. Over culturen & overlijden (Rijswijk: Centraal Orgaan opvang asielzoekers, afdeling Communicatie, Postbus 3002, 2280 ME Rijswijk, telefoon 070-3071525, 1995, 49 blz.)

Het Centraal Orgaan opvang Asielzoekers is de instantie die de eerste opvang regelt van vluchtelingen die in ons land asiel aanvragen. Het COA beheert opvangcentra, waar de asielzoekers in afwachting van een beslissing over hun asielaanvraag worden gehuisvest en waar hun een sober pakket materiële voorzieningen wordt geboden.

Wim Latupeirissa, directeur van de opvangcentra in Nijveen en Hoogeveen, kreeg in 1992 te maken met het overlijden van een hoogzwangere Zairese vrouw. De ervaringen die hij daarbij opdeed en vooral de vragen waarmee hij werd geconfronteerd resulteerden in het initiatief voor deze brochure waarin praktische aanwijzingen worden gegeven voor het regelen van de uitvaart van overleden asielzoekers. Uitvaartverzorgster Christine Dijkstra werd gevraagd deze brochure te schrijven.

In het eerste deel van de brochure worden in het kort voor een aantal religies de gebruiken beschreven rond sterven, uitvaart en rouw. Omdat het hier vooral gaat om informatie voor degenen die de praktische zaken moeten regelen na een overlijden, is dit deel vrij summier gehouden. Het zou dan ook niet gepast zijn het te vergelijken met het onlangs verschenen boek van Marrie Bot, *Een laatste groet*, waarin zeer uitgebreid de gevarieerde uitvaart- en rouwrituelen in multicultureel Nederland worden beschreven. Ook de brochure van het COA wijst erop dat alleen maar een algemene lijn kan worden gegeven en dat de rituelen per land en zelfs per regio kunnen verschillen.

Het belang van 's lands wijs, 's lands (laatste) eer ligt vooral in het feit dat het tweede deel te gebruiken is als checklist in geval van overlijden van een bewoner van een opvangcentrum. Veel dingen kunnen heel erg mis gaan door onbekendheid met religie en cultuur. Een eerste aanwijzing is al dat men nooit mag beginnen met wassen en afleggen voordat duidelijk is wat de nabestaanden willen. Vooral bij overlijden in een ziekenhuis is dat een risico. Heel vaak zullen nabestaanden, of als die er niet zijn anderen uit dezelfde cultuur, wassen en afleggen zelf willen uitvoeren volgens de eigen voorschriften.

Aanbevolen wordt een klein begeleidingsteam te vormen dat de gang van zaken coördineert en tevoren al taken en verantwoordelijkheden vast te leggen. Dat lijkt een zeer waardevolle suggestie om voorbereid te kunnen zijn op de hectische en emotionele omstandigheden vlak na een overlijden.

Het COA heeft een contract met Bureau Uitvaartverzorging Het Stathuis in Den Haag. Deze uitvaartverzorgster wordt standaard ingeschakeld bij het overlijden van een asielzoeker. Het Stathuis heeft of maakt vervolgens afspraken met een plaatselijke ondernemer. Een belangrijke reden voor een dergelijk contract is voor het COA natuurlijk dat vanuit het Stathuis de kostenbewaking plaatsvindt. Op het moment van het uitbrengen van de brochure in 1995 was het standaardbedrag voor de uitvaart van een volwassen asielzoeker f 3.950,-, zeker geen bedrag waarvoor veel extra's te verwachten zijn, maar een bedrag dat zoals het COA stelt volgens Nederlandse normen het minimaal noodzakelijke dekt. Een eigen graf behoort bij dit budget over het algemeen niet tot de mogelijkheden. Dit kan, bijvoorbeeld als het om een moslim gaat, tot problemen leiden, zeker als in het desbetreffende algemene graf personen van verschillend geslacht worden begraven.

Het feit dat deze brochure er is geeft aan dat bij het COA in ieder geval de goede wil aanwezig is om binnen de beperkte mogelijkheden die men heeft met aandacht en zorg om te gaan met een overlijden, daarbij de eigen cultuur en religie van de overledene respecterend. Dat dit goede voornemen wel eens botst met de beschikbare middelen is te betreuren, maar niet zozeer het COA te verwijten als wel de Nederlandse samenleving in haar geheel.

Sytze de Boer

Boek funeraire reis Duitsland en Oostenrijk

De informatie die iedere deelnemer aan de funeraire reis meekrijgt is uitgegroeid tot een reisgids van 125 bladzijden op A4-formaat. Van deze unieke gids wordt een boek gemaakt, dat in een beperkte oplage in eigen beheer wordt uitgegeven. Er zijn drie mogelijkheden: losbladig zwart-wit à f 25,-, ingebonden zwart-wit à f 45,- of ingebonden met foto's in kleurenprint, genummerd en gesig-neerd à f 70,-. Alle uitvoeringen zijn exclusief verzendkosten à f 10,-. Hebt u belangstelling, stuur een briefje naar Rindert Brouwer, St. Ewaldstraat 4, 5643 RA Eindhoven met uw wensen en u krijgt de rekening gepresenteerd. Na voldoening daarvan krijgt u de uitgave toegestuurd.

Rindert Brouwer

EXCURSIES

ARNHEM EN ROZENDAAL

De aangekondigde excursie naar Arnhem en Rozendaal komt wegens omstandigheden te vervallen.

BEEK-UBBERGEN EN OOIJPOLDERS

Aan de rand van de zuidelijke stuwwal van ons binnenste buitenland, zoals de VVV Rijk van Nijmegen het gebied aanduidt, liggen de dorpen Ubbergen en Beek. Samen met de plaatsen Ooij, Leuth en Kekeerdom en de Ooijpolders waarin ze gelegen zijn, vormen ze de gemeente Beek vormen.

Een historisch en landschappelijk zeer aantrekkelijk gebied, waar aan de zorg voor de monumenten veel aandacht besteed wordt, waarbij de begraafplaatsen, alle zijnde kerkhoven, een belangrijke plaats innemen. Het gemeentebestuur werkt daar gestaag aan, en is graag bereid ons te ontvangen en ons daarover te informeren.

Datum: 3 oktober 1998

Plaats: gemeentehuis in Ubbergen, Rijksstraatweg 139, tel: 024-6849100

Vervoer: Beek is vanuit Nijmegen eenvoudig met eigen vervoer te bereiken. Er is ruime parkeergelegenheid achter het gemeentehuis. Vanaf station Nijmegen vertrekt elke twintig minuten buslijn 6 naar Beek. Ook rijdt de treintaxi naar Beek.

Tijd: 10.00 ontvangst met koffie

Programma:

10.30 uur welkom door de heer W.A. Arnts, wethouder van onder andere volkshuisvesting, grondbeleid, natuurbescherming en monumenten. Daarna toelichting op het program door mevrouw drs. Marga Jetten, ambtenaar monumenten en onze gids. Afhankelijk van omstandigheden kunnen ochtend- en middagprogram omgewisseld worden.

Bezoek aan de nederlands-hervormde Bartholomeuskerk, de tegen-

overgelegen rooms-katholieke kerk en de daarbij gelegen kerkhoven

Bezoek aan twee van de drie kerken en kerkhoven van Ooij, Leuth en Kekeerdom

13.00 lunch in het fameuze Huiskamercafé Oortjesheken, Erlecomsedam 4 te Ooij
16.00-16.30 einde van de excursie

Informatie: Chr. Doorakkers, tel. 024-3229933

Kosten: inclusief de lunch f 20,- vooraf overmaken op girorekening 335536 van Vereniging De Terebinth te Rijswijk

Aanmelden: tussen 5 en 25 september bij Henk en Marietje Mandersloot, tel. 0488-420108

LIMBURG

Op 21 maart 1998 bezocht de Terebinth onder leiding van Guus Rüsing enkele begraafplaatsen in midden

Limburg. Hier heeft Guus Beesel en Thorn gekozen omdat de Terebinth zich ingezet heeft voor de begraafplaatsen in deze plaatsen en het interessant is kennis te nemen van hetgeen is bereikt. De route die de bus neemt is bewust gekozen: een begraafplaats kan niet los gezien worden van haar omgeving en daarom verdient deze alle aandacht. We aanschouwen kasteel Hillenraad en passeren het dorp Swalmen waar het oude kerkhof geruimd is nadat de kerk in de oorlog was verwoest.

De bus stopt op de smalle weg in Ouddorp in gemeente Beesel. Links ligt, opvallend hoog, de te bezoeken begraafplaats. De plek is wat kaal, weinig groen, weinig grote monumenten. Wel veel keramiek waar Beesel om bekend staat. De fundering van een kerkje doet vermoeden dat op deze plek al vanaf de twaalfde eeuw wordt begraven. De oorspronkelijke vorm van de kerk is niet duidelijk. Er liggen minstens drie graven

Het Jodenhoekje in Beesel

die volledige blootlegging van de kerk in de weg staan. Het is een tot de verbeelding sprekend middelpunt van het terrein en aan archeologen de taak dit stukje historie te reconstrueren. De Stichting Beesel en haar toekomst heeft Guus erbij betrokken. Beheer en zorg zijn in goede banen geleid. Er is een groenplan en het behoud van dit historische plekje is zeker gesteld. Verder nog het vermelden waard is het Jodenhoekje, bijzonder omdat het niet zoals gewoonlijk buiten de bebouwde kom, maar in het middeleeuwse Ouddorp op het kerkhof lag.

In Thorn bezoeken we de kerk met in de zijbeuken prachtige beeldjes die voorheen stonden in de kapelletjes langs de weg. In de crypte liggen mummies en relikwieën. Het kerkhof toont ons de inspanningen van onze tijd, die getuigen van de wens deze het te behouden: er is een systeem van drempels bedacht om het glooiende terrein te beschermen tegen het

geweld van overvloedig regenwater. De drempels zijn voor de aanblik absoluut niet storend en blijken een simpele oplossing voor een groot probleem te zijn.

Roermond was een must en Guus zwichtte daarvoor. Het graf met de handjes oefent nu eenmaal grote aantrekkingskracht uit. We wilden ook het joodse gedeelte zien. Daar ligt iemand die geboren is in Auschwitz. Guus nam ons ook mee naar het zogenaamde verloren kerkhof. Vroeger een plekje voor zelfmoordenaars, ongedoopte kinderen en voor wie dan ook de begraafplaats taboe was. Het is echt een hoekje waar over de weinige graven die er nu te zien zijn veel te vertellen valt. Opmerkelijk is dat de Duitsers er stiekem drie lichamen begraven hebben. Waarschijnlijk gaat het om een Belg en een Fransman die in het verzet zaten en hun verrader. Wat er met deze doden moet gebeuren is nog onderwerp van discussie. Guus ziet dit tot de verbeelding sprekende hoekje van de begraafplaats als zijn toekomstige rustplaats. Hij sprak alvast de wens uit dat alle aanwezigen dan na afloop een flinke borrel tot zijn gedachtenis zullen drinken.

Wilma Moen

UTRECHT EN ZEIST

Op 25 april jongstleden ging de Terebinth op excursie naar de R.K. Begraafplaats St. Barbara te Utrecht en de Algemene Begraafplaats te Zeist. St. Barbara aan de oostkant van Utrecht werd in 1875 in gebruik genomen. Het meest bijzondere van deze begraafplaats zijn de dienstgebouwen en neogotische kapel van architect Alfred Tepe, die genomineerd zijn voor de Rijksmonumentenlijst. Het Terebinth-gezelschap werd gastvrij ontvangen in de in 1996 gebouwde ontvangkamers. Jammer dat de architect geen rekening heeft gehouden met de bestaande gebouwen van Tepe. De nieuwbouw is weliswaar bescheiden, maar valt

toch hinderlijk uit de toon bij de rest. De groep kreeg de oude dienstgebouwen alleen van buiten te zien, maar de deuren van de geheel gerestaureerde kapel en van de crypte onder de kapel gingen wel open. In deze eeuw werd de kapel voorzien van fraaie gebrandschilderde ramen. Een aantal is ontworpen door Willem Mengelberg jr., de zoon van Otto Mengelberg, terwijl de Utrechtse glazenier Hendricus Kocken voor de overige ramen tekende. De crypte van de aartsbisschoppen was kil en vochtig. Er was weinig opzienbarends te zien.

Vlakbij de kerk bevinden zich de sobere graven van de kardinalen J. de Jong en B. Alfrink. Graven van belangrijke personen zijn die van minister J.H. van Maarseveen, van leden van het bekende kunstenaarsgeslacht Brom en van diverse adellijke personen. Bij de grafmonumenten viel een fraaie treurende figuur van zandsteen uit 1922 op, alsmede een mozaïek van Charles Eyck op het graf van monseigneur Henricus van de Wetering en beelden van de heilige geneesheren Cosmas en Damianus die het graf van een huisarts sieren. Opvallend zijn de verspreid liggende graven van woonwagenbewoners met hun grote en uitbundig opgetooide grafmonumenten vol rozen en glitters. Het andere uiterste vormen de sobere uniforme grafstenen van de leden van de Poolse vereniging die vrijwel allemaal bij elkaar liggen.

In totaal zijn er inclusief urnenhof en asbussenveld zo'n 70.000 mensen begraven op deze rechtlijnig aangelegde dodenakker. Volgens de heer G. Koning, die de rondleiding over de bijna 125 jaar oude begraafplaats verzorgde, zijn de monumenten gebonden aan standaardmaten. Andere maten zijn mogelijk, maar daarvoor

is toestemming van het bestuur nodig.

In vergelijking met de dicht opeen gelegen graven op St. Barbara oogt de Algemene Begraafplaats in Zeist veel ruimer. Met aanduidingen als park- en bosachtig is de sfeer goed getypeerd. Deze begraafplaats is in 1914 gereedgekomen en in 1917 werden er de eerste mensen begraven. Voor 1942 werden de graven voor onbepaalde tijd uitgegeven, nadien gold een periode van dertig tot vijftig jaar. Alleen de duurdere zijn nog voor onbepaalde tijd. Ook met de ruimte wordt momenteel zuiniger omgesprongen dan vroeger, toen de grond royaler werd uitgegeven. Naar aanleiding van de prijzen die hier en bij St. Barbara voor de graven gehanteerd worden, vroegen sommigen zich af hoe het zit met die kosten. Het zou geen kwaad kunnen om de tarieven voor begraven in verschillende plaatsen eens vergelijkenderwijs op een rijtje te zetten.

Het oude deel van de begraafplaats

Het beeld van Cosmas en Damianus op de begraafplaats Sint Barbara in Utrecht

in Zeist is uit het hardstenen tijdperk, zo meldde beheerder A.M. Jordens die ons rondleidde. Hier heeft het verval duidelijk toegeslagen. Lelietjes van dalen en mossen groeien over de oude stenen langs de bospaden. Over dit sfeervolle deel onder de hoge bomen hangt de dreiging van ruïning. De afzonderlijke stenen zijn inderdaad geen monumenten die de moeite van het bewaren waard zijn, maar als totaal heeft dit oude stukje begraafplaats wel degelijk een unieke waarde. Vandaar dat de aanwezige leden van de Terebinth er na afloop van de excursie bij de beheerder op hebben aangedrongen van ruïning af te zien.

Rita Hulsmann

FUNERAIRE REIS DUITSLAND EN OOSTENRIJK

Het is zover. Binnenkort gaan we op reis, de eerste buitenlandse reis van een week, die onder auspiciën van de Terebinth is georganiseerd. Het afgelopen jaar hebt u diverse artikelen over de doelen kunnen lezen in de Terebinth of op internet: <http://www.gedenkboek.nl/terebinth/reis98>.

Ons laatste doel is de oudste joodse begraafplaats in Europa, het Alte Judenfriedhof in Worms. De begraafplaats is destijds aangelegd in een voormalige zandgroeve voor de muren van de vroeg-middeleeuwse stad en kwam in de late middeleeuwen binnen de stadsmuren te liggen. Er zijn nog ongeveer tweeduizend deels middeleeuwse grafstenen. Het Alte Judenfriedhof wordt het Heilige Sand genoemd, omdat volgens de legende op deze plaats zand uit het Heilige Land is uitgestrooid.

De begraafplaats bestaat uit twee delen. De eerste teraardebestellingen op het oudste en diepst gelegen stuk waren na 1034, het jaar van de bouw van de eerste synagoge en waarschijnlijk het stichtingsjaar van de joodse gemeente in Worms. De

oudste, aanwezige grafsteen is uit 1076. Er zijn twaalf grafstenen uit de elfde eeuw. Uit de twaalfde eeuw zijn er nog bijna vijftig stenen te zien. De grafsteen bestaat in de elfde eeuw uitsluitend en in de twaalfde eeuw voornamelijk uit een ruw zandsteenblok dat naar onder toe kleiner wordt en waar op de voorkant Hebreeuwse letters zijn ingekrast.

Na 1260 vond er een eerste ommuring van het Heilige Sand plaats. De christenen in Worms vonden dat maar verdacht en door het betalen van vierhonderd pond Heller konden de joden de verwoesting van hun begraafplaats voorkomen.

In 1625 werd de begraafplaats inclusief de muur totaal vernieuwd op kosten van David Oppenheimer. De binnenpoort met het metaarhuisje en het stenen wasbekken hebben nog de vorm die ze toen kregen. Met het water van het bekken wast de jood, die bij ieder bezoek aan een grafveld onrein wordt, voor het verlaten van de begraafplaats zijn handen.

Vanaf het begin van de achttiende eeuw werden de doden begraven op het hoger gelegen deel bestaande uit een gedeelte van de in 1689 gesloopte stadswal. De grafstenen die hier staan stammen vooral uit de achttiende en negentiende eeuw, maar ook moderne stenen met Hebreeuwse en Duitse tekst staan op dit deel. Onder de stenen uit de achttiende en negentiende eeuw komen geregeld dubbele stenen voor in de vorm van de stenen tafelen met de tien geboden van Mozes. Ze waren in 1740 in de mode gekomen, toen een rector uit Worms zo'n soort joodse grafsteen had opgegraven die uit de voorchristelijke tijd zou stammen. Onder de indruk van de vermoedelijke ouderdom van de joodse gemeente in Worms, gingen de joden deze vorm weer gebruiken.

De sluiting van de oude joodse begraafplaats vond plaats in 1911. In hetzelfde jaar werd de nieuwe joodse begraafplaats op de Hochheimer Höhe bij Worms geopend. Beide begraafplaatsen overleefden de stor-

men van het Derde Rijk, maar door geallieerde bombardementen liepen talrijke stenen op de oude begraafplaats schade op. Een deel kon hersteld worden.

Zowel op het oude als het nieuwe deel bevinden zich ongeveer duizend grafstenen, in totaal tweeduizend stenen. Onder een aantal daarvan liggen beroemde rabbijnen. Het beroemdste graf is het graf van rabbi Meir. De naast elkaar staande grafstenen van rabbi Meir, overleden in 1293, en Alexander ben Salomo, gestorven in 1307, zijn pelgrimsdoelen van het jodendom in de hele wereld geworden. Direct na de binnenpoort liggen beide graven aan de linker kant van het pad. Ze zijn bedekt met talrijke steentjes. Rabbi Meir, rond 1220 in Worms geboren, was in zijn tijd een autoriteit op theologisch en juridisch gebied. Na lange tijd in Rothenburg ob der Tauber gewerkt te hebben werd hij rabbijn in Mainz. Toen in 1286 veel joden, waaronder Meir, wilden emigreren naar Palestina en er zo voor de keizerlijke kas tekorten dreigden, werd Meir door Rudolf von Habsburg gevangen genomen, omdat men in hem de aanstichter zag. Rabbi Meir verbood de Duitse joden hem vrij te kopen en hij stierf dan ook in gevangenschap in 1293. Pas veertien jaar na zijn dood lukte het de Frankfurter koopman Alexander ben Salomo door zijn hele vermogen op te offeren, het lijk vrij te kopen. En zo werd rabbi Meir, die ook Mahram genoemd werd, in 1307 alsnog in zijn geboorteplaats begraven. De graftekst luidt in vertaling: "Mahram, onze leraar Meir. Dit gedenkteken staat bij het hoofd van onze meester, Rabbi Meir, zoon van Rabbi Baruch, die door de roomse keizer op 14 Tammuz 5046 gevangen werd gezet. Hij stierf op 19 Ijjar 5053 in gevangenschap en werd niet begraven tot 4 Adar 5067. Moge zijn ziel vertoeven bij de zielen van de rechtvaardigen der wereld in de tuin van Eden. Amen".

Rindert Brouwer

AGENDA

Sinds 1997:

Tentoonstelling van beelden op de oude protestantse begraafplaats te Cuyk, ingericht door Gonda van der Zwaag. De beeldentuin staat vermeld in de Nederlandse Beeldenparkengids en is verkrijgbaar bij de ANWB en in de boekhandels en bij het VVV kantoor te Cuyk.

1 januari tot eind 1998:

Tentoonstelling "Mummies!" in het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden

7 maart-31 december:

Tentoonstelling "Een laatste groet. Begrafenis- en rouwrituelen in multicultureel Nederland" met een selectie van ruim honderd zwart-wit foto's uit het gelijknamige boek van fotografe Marrie Bot in Museum voor Volkenkunde Rotterdam. Bereikbaar met tram 5 vanaf Centraal Station

Mei-1 november:

Tentoonstelling "Rouw sterft nooit" in de gemeentelijke Museumboerderij, Gemeenteweg 67 te Staphorst. Openingstijden: maandag t/m zaterdag 10-17

29 augustus-4 september:

Funeraire reis naar Duitsland en Oostenrijk

29 augustus-17 oktober:

Tentoonstelling "Lijkwaden" van Mies Bouwmeester in het Weverijmuseum, Heilige Geeststraat 5b te Geldrop. Openingstijden: dinsdag t/m vrijdag 13-17

12 september:

Landelijke Open Monumentendag

19 september-29 november:

Tentoonstelling "Naar het lijk. Het Nederlandse doodsportret 1590-heden" in het Teylers Museum, Spaarne 16 te Haarlem. Open: dinsdag t/m zaterdag 10-17 en zon- en feestdagen 12-17

3 oktober:

Excursie Beek-Ubbergen, Ooijpolders

7 november:

Uitvaartbeurs "De uitvaartvernieuwers" georganiseerd door AVVL Delft/Westland i.s.m. het Netwerk Uitvaartvernieuwers in Delftstede, Phoenixstraat 66 te Delft. Openingstijd: 10-16, toegang gratis

20-22 november:

Beurs "Uitvaart?...Doodgewoon!" te Antwerpen. "Eén eeuw begrafenisrituelen in Vlaanderen en de Nederlanden" met poëzie, muziek, beeldhouwkunst en fotowedstrijd

Tot 31 december:

Tentoonstelling "Een huis voor altijd" over de rijke Romeinse graven in Zuid-Limburg in het Bonnefantenmuseum, Avenue Keramiek 250 te Maastricht. Openingstijden: dinsdag t/m zondag 11-17, 25 december gesloten

30 mei-2 juni 1999:

Internationale conferentie "Crematie en milieu" in 's-Gravenhage georganiseerd door de Koninklijke Vereniging voor Facultatieve Crematie en de International Cremation Federation

Portret van Herman Heyermans (1864-1924) op zijn doodsbéd, te zien in het Teylers Museum te Haarlem

